

ESTRATÈGIES D'EVANGELITZACIÓ A L'INICI DE LA COLONITZACIÓ DE GUINEA EQUATORIAL

JACINT CREUS

En el procés de colonització del continent africà, la tasca dels missioners s'inscriu en un intent de substitució cultural que justificava tota la intervenció europea: els pobles «salvatges» havien de ser «civilitzats», «regenerats» per la religió, l'educació i el treball. Abans i després de la «pacificació» militar, aquesta fou la tasca d'uns religiosos que mai no van deslligar capelles, escoles i plantacions. L'article, estructurat entorn de dos temes complementaris, l'organització missionera i el seu contingut, mira d'establir les directrius de la tasca evangelitzadora en el cas concret de la colònia espanyola de Fernando Poo.

Jesuïtes i claretians: de la parròquia ineficaç a l'eficàcia dels internats

L'Etiòpia estendrà les mans a Déu¹

L'evangelització del territori guineà representa un cas peculiar dintre del continent. Pràcticament abandonada per l'Administració d'un Estat immers en una crisi profunda, a mitjan segle XIX l'illa de Fernando Poo continuava dominada quasi íntegrament pels seus habitants originaris, els bubis; amb dues excepcions, la ciutat de Clarence —al nord— i el llogarret de *Wesbe*² —a l'oest—, que hi significaven l'única presència europea. Presència britànica, de fet. En el conjunt dels territoris africans cedits a l'Estat espanyol pel tractat de *El Pardo* (1777), s'hi podien afegir encara nuclis migrats de comerciants europeus —no espanyols— a dues illes petites de l'estuari del Muni: Corisco i Elobei. És a dir, que no hi havia presència espanyola en els territoris «espanyols» de Guinea.

La crisi de l'Estat liquidaria, al llarg de la segona meitat de segle, les despulles de l'imperi hispanoamericà. En aquest context, no es podia jugar fort la carta afri-

1. *Psalms*, 68, 32.

2. Corrupció fonètica de *West Bay*, «badia de l'oest», futura *San Carlos*, actual *Luba*.

cana; però sí que calia donar un testimoni de sobirania que, si més no, permetés l'assistència al repartiment del pastís.

La colonització seguiria un procés insòlit: els caps de brot no serien, com a tota la zona, els comerciants; que, en el nostre cas, no tenien ni experiència africana ni ganes de vincular-se a uns territoris considerats perillosos i sense rendibilitat a curt termini. L'estratègia administrativa, en aquesta tessitura, va ser d'apel·lar al seny evangelitzador de la «nació catòlica» i establir-hi una petita presència administrativa i missionera que n'estalviés l'empenyament del domini. Després, ja vindrien comerciants i colons.

Tot plegat implicava una Missió subvencionada i dotada d'una capacitat d'actuació més gran del que solia ser habitual. També una actuació progressiva, poc decidida al començament i més generosa en la mesura que es comprovés la vàlua d'aquells indrets. Igual que en el cas dels territoris nord-africans —la importància dels quals era molt més palesa— aquesta estratègia no va ser planificada des d'un bell començament, sinó —en bona mesura— improvisada. És només una visió *a posteriori* que ens permet de delimitar-hi una coherència.

Solament així es pot comprendre que, després d'un primer intent fracassat³, una segona expedició missionera presidida pel P. Martínez Sanz⁴ fos obligada a tornar gairebé de sobte. Es delimitava una primera variació: la Missió seria no solament subvencionada, sinó també institucional. No aniria a càrrec de sacerdots, sinó de religiosos pertanyents a un sol orde. La mesura cercava assegurar el control i la continuïtat d'una tasca que es considerava estratègica.

La Companyia de Jesúts (1858-1872)

La primera expedició de jesuïtes, l'orde elegit, arribava a Santa Isabel, l'antiga Clarence, l'actual Malabo, el 22 de maig de 1858. Presidida pel P. José Irisarri⁵, nomenat Prefecte Apostòlic de «Fernando Poo, Corisco i Annobon», comptava amb sis efectius. Formaven part de l'expedició comandada pel capità de fragata Carlos Chacón, primer governador espanyol de Fernando Poo⁶; el qual, entre d'altres disposicions «espanyolitzadores», va expulsar els pastors protestants i va prohibir els cultes no catòlics.

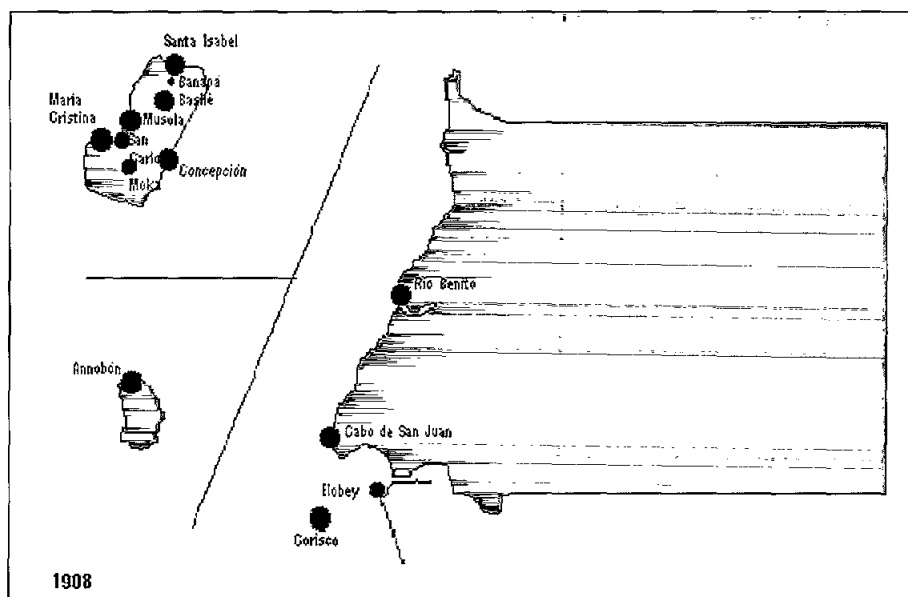
Els objectius d'aquella expedició eren tan vagues com els coneixements que tenien del territori les autoritats espanyoles: instal·lar-se a Santa Isabel i a les altres illes, estudiar el terreny, i fer noves propostes d'actuació. Tal com feien la majoria d'institucions missioneres de l'època, els jesuïtes pretenien establir un centre missional fort a la capital, des d'on estendre's més enllà. I la seva idea de

3. Dirigit pel P. Jerónimo Mariano Usera y Alarcón, que arribà a Fernando Poo el 25 de desembre de 1845 acompanyat pel caputxí exclaustrat P. Juan del Cerro. Tots dos plegaren, malalts, tres mesos més tard.

4. Formada per 5 capellans, 1 diaca, 8 catequistes, 1 fuster, 2 aprenents de fuster, 1 sastre, 2 paletes, 1 espanyolitzador, 5 pagesos i 12 monges, va arribar a Fernando Poo el 14 de maig de 1856. El febrer de 1858 va abandonar l'illa per ordre del govern.

5. Falces (Navarra), 06/02/1811 - Santa Isabel, 07/03/1868.

6. 27/05/1858 - 01/09/1859.

Missió es pot deduir dels edificis que van construir durant els seus 14 anys d'estada a Santa Isabel: la seva casa (1858), una escola (1860) i una capella (1862).

Podem resseguir l'actuació jesuítica, entre d'altres fonts, a partir dels documents que es conserven a l'Arxiu General dels Claretians a Roma (AG CMF)⁷. Les memòries anuals adreçades pel P. Irisarri a l'Administració ens permeten de situar l'activitat dels missioners entorn de dos centres d'interès: la població catòlica ja existent i l'escola. El model, doncs, es copiava de les parròquies metropolitanes.

Pel que fa al primer aspecte, els jesuïtes celebraven els actes litúrgics; visitaven diàriament els malalts, a l'hospital o a casa seva; atenien les consultes dels feligresos; intervenien en els afers que els presentaven, ordinàriament de caràcter domèstic i/o matrimonial; i consideraven la seva acció parroquial com a prioritària⁸. Pel que fa a l'escola, hi ensenyaven lectura i escriptura, gramàtica espanyola, aritmètica, cant, piano i religió. Igual que a Espanya, novament.

Només que, de fet, eren a l'estranger. Els habitants de Santa Isabel, europeus i africans (1428, segons el cens del P. Irisarri de 1860), de religió protestant i de llengua i formació britàniques, no anaven a l'església, no parlaven amb els missioners, i —igual que els bubis— no volien portar els fills a l'escola catòlica.

7. Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 3.

8. «Sin hablar más que de los católicos, objeto principal de los cuidados de los misioneros...». Memòria del P. Irisarri, 1860. Afirmacions d'aquesta mena són constants en els seus documents.

La clientela dels missioners només augmentava quan arribava a l'illa algun deportat de Cuba o d'Andalusia, o amb motiu d'alguna expedició de colons⁹. Com a mostra, val a dir que l'escola no va superar mai una matrícula de 10-15 alumnes; que, entre aquests, no n'hi solia haver cap de la mateixa Fernando Poo; que la seva procedència era de Calabar, Corisco, Annobon, Río Muni, Congo francès...; i que, per tant, el règim d'internat hi era inevitable.

Els missioners completaven la seva actuació amb tot d'excursions: anualment, a les altres illes (Corisco, a l'estuari del Muni, a 350 km de la capital; Annobon, al mig de l'Atlàntic, a 670 km); i, esporàdicament, a d'altres zones de Fernando Poo, relativament properes a Santa Isabel.

A les altres illes trobaven una acollida excel·lent: els benga de Corisco, acostumats de segles a un tracte favorable amb els europeus, i els habitants d'Annobon, més o menys cristianitzats també des de segles enrera, els asseguraven uns contactes més gratificants¹⁰. I van acabar instal·lant una Missió permanent a Corisco (1863), a l'escola de la qual assistia un centenar d'alumnes externs.

Contràriament, les excursions al territori bubí sempre fracassaven. Els intents de crear una Missió permanent a Banapà, a 6 km de Santa Isabel, no van reeixir fins al 1861, després de guarir una malaltia complicada al rei Boloko. Quatre anys més tard (1865) en podien instal·lar una altra a Basupú, a pocs km de l'anterior. En ambdós casos el model fou el de Santa Isabel: casa, escola i capella. La mitjana d'alumnes era de 30-40 a Banapà i de 20-30 a Basupú, tots ells externs. Les tasques parroquials, lògicament reduïdes, tenien un fort component terapèutic, ben acordat a la mentalitat africana. El model era el mateix; però potser l'activitat, en aquestes Missions on es podia arribar a peu des de la capital, s'havia capgirat.

Si hi afegim l'intent de creació, a la mateixa capital, d'un barri catòlic¹¹, haurem completat tota l'expansió jesuítica en el territori, portada a terme amb uns efectius més aviat migrats¹².

9. La més nombrosa va ser la comandada pel brigadier José de la Gándara, segon governador espanyol de Fernando Poo (01/09/1859 – 30/06/1862), formada per 166 militars i 128 colons valencians: un any més tard havien mort gairebé tots, a causa de les febres palúdiques.

10. «*Quince días permaneció fondeada en aquella rada la referida goleta; y, salvo algunos en que el P. misionero estuvo enfermo, dijo la misa a aquellas gentes reunidos en el templo, les hizo instrucciones catequísticas, bautizó solemnemente 119 niños que los mismos pares y madres presentaron espontáneamente, arregló un matrimonio conforme a las disposiciones de la Iglesia Católica...*». Memòria del P. Irisarri de 1861. Es refereix a una *Excursión a la isla de Annobón* portada a terme pel P. Llorenç Sanmartí (la Corriu, Solsonès, 12/04/1821 – Puerto de Santa María, Cadis, 05/05/1864). El mateix P. Sanmartí ens ha deixat els relats de dues altres excursions, una a l'est i l'altra a l'oest de Fernando Poo, realitzades respectivament el desembre de 1862 i el gener de 1863, quan aquest jesuïta havia assumit provisionalment la Prefectura Apostòlica per absència del P. Irisarri a causa d'una malaltia.

11. «Una parte, y como barrio católico español, formamos nosotros con unos cuantos libertos que el gobierno llevó de la isla de Cuba, a quienes, instruidos y casados, se les dio terreno y materiales para sus viviendas y aun para cultivar; pero, después de catorze años, no sé en qué estado podrá estar». Carta del jesuïta P. Francisco Javier García (Tudela, 03/12/1832 – Màlaga, 23/05/1901) al claretà P. José Mata (Hoz, Osea, 11/05/1848 – Madrid, 07/02/1915), s/d [1883].

12. El nombre de missioners era oficialment de 10; però les baixes, força nombroses (n'hi van morir 20 dels 36 que hi foren destinats), es cobrien amb dificultats.

Entremig, el 18 de febrer de 1862, el P. Irisarri adreçava al govern de Madrid una proposta d'organització missional que es proposava com a objectius l'evangelització i l'educació, la unificació del territori i el seu desenvolupament. Aquesta organització contemplava:

- una Missió central a Santa Isabel.
- d'altres Missions (sense determinar-ne el nombre ni la localització) a Fernando Poo.
- una altra a cada una de les altres illes (Corisco i Annobon).
- una altra al territori continental de Cabo de San Juan (al costat del Muni).

Cada Missió havia de constar de casa, capella i escola (externat masculí; tret de la de Santa Isabel, on es preveia la continuació d'un internat d'arts i oficis que acolliria els alumnes més destacats de cada Missió). El model «parroquial» quedava consagrat.

Una Reial Ordre de 26 de novembre de 1866 aprovava el pla del P. Irisarri. Mai no es compliria. Ben al contrari: la revolució de setembre de 1868 reduiria els efectius a una sola parròquia, amb dos únics missioners. La Missió s'esllanguiria el 1872, tot obrint un llarg parèntesi de més d'onze anys.

«Domus mea erit domus tua»: la intervenció claretiana

Amb els paràmetres de l'època, la Missió dels jesuïtes havia estat un fracàs¹³. Els «bons resultats» dels seus successors, els claretians, vindrien d'un canvi de plantejament en l'organització i els objectius missionals.

La primera expedició claretiana va arribar a Santa Isabel el 13 de novembre de 1883. Constava de 12 missioners, i n'era Prefecte Apostòlic el P. Cirfaco Ramírez¹⁴. Si els efectius doblaven el nombre de la primera expedició dels jesuïtes, aquesta diferència aniria progressant¹⁵. Els seus objectius eren clars: implantar la llengua espanyola i la religió catòlica.

Els claretians van ocupar els edificis dels jesuïtes. I van organitzar aquella Missió de Santa Isabel d'acord amb el model parroquial que ja havia tingut: a part del Prefecte Apostòlic, els sacerdots de l'expedició van ocupar els càrrecs de rector, vicari, encarregat de l'escola, administrador i prefecte d'afers espirituals; els altres 6 missioners eren coadjutors al servei de la Missió i d'una possible escola d'arts i oficis: un paleta, un sabater, un fuster, un cuiner, un sastre i un forner. Idees i organització heretades de l'experiència dels jesuïtes.

13. Entre la població bubí van «convertir» (= batejar) 4 persones, totes de Banapà, en 14 anys.

14. Alija de los Melones (León), 07/04/1833 - Banapà, 30/08/1888.

15. Solament en el període 1883-1911, en què va començar una actuació administrativa més decidida, la institució claretiana va destinar a Guinea 231 missioners, 105 dels quals catalans. N'hi moriren 85, un 45'4% del total.

La mutació arribaria al cap de pocs mesos, cosa que ratifica la manca d'un plantejament anterior consistent. Es va gestar en la visita que el P. Ramírez va efectuar als missioners del Gabon el mes de gener de 1884. Veterans de l'Àfrica central, fundadors el 1842 del «Vicariat Apostòlic de les dues Guinees», els esperitans van rebre un Prefecte Apostòlic de Fernando Poo malalt amb una fórmula premonitòria: «*Domus mea erit domus tua*». La Missió de Santa Maria de Libreville incloïa una finca, un internat amb 80 nens i un altre amb 50 nenes, tots ells «indígenes», i el seu objectiu era, senzillament, la conversió dels africans.

Un viatge a Santa Isabel del Superior General de la Congregació, el P. Josep Xifré¹⁶, el maig del 1884, va revalidar un capgirament que donava prioritat a tres elements:

- la creació d'internats adreçats a nois del mateix territori de cada Missió.
- la creació de col·legis femenins, dirigits per monges, igualment en règim d'internat.
- la creació de finques, pensades per a l'autosubsistència de la Missió i per a la formació agrícola dels alumnes masculins dels internats.

El mateix 1884 els claretians van fundar la Missió de Banapà, com un apèndix de la de Santa Isabel on poder instal·lar una finca. I la influència persistent damunt del govern de l'Estat portà a la creació de noves Missions. La iniciativa i els interessos podien ser administratius o religiosos; però les noves fundacions seguirien sempre el nou model claretian, copiat dels missioners francesos del Gabon¹⁷:

Una expedició molt nombrosa (19 claretians i 5 monges concepcionistes) va permetre la instal·lació de l'internat femení de Santa Isabel i la fundació de les Missions d'Annobon, Cabo San Juan i Corisco (1885); mentre que el 1886 s'erigia la d'Elobei, destinada a l'aprovisionament de les Cases del Muni i a l'actuació damunt dels fang. És la primera gran expansió de les Missions claretianes.

La segona va venir amb una nova gran expedició, el 1887, formada per 22 claretians: permeté la fundació de les Missions de Batete (1887), a la badia occidental, i de la Concepción (1888), a l'oriental. Una expansió per Fernando Poo que, amb un èxit numèric important, provocaria noves transformacions:

- introduiria el convenciment que la colonització (conversió agrícola de l'illa) podia ser portada a terme pels mateixos bubis.
- faria concebre la possibilitat, a mesura que els nois i noies dels internats es feien grans, de fundar pobles catòlics, exclusivament africans, sota la direcció de la Missió. Una idea que es va materialitzar sobretot a Fernando Poo.

Els claretians, doncs, van partir del model jesuític heretat i el van transformar amb aportacions fonamentals dels esperitans francesos; el van completar, curiosa-

16. Vic (Osona), 18/02/1818 – Cervera (Segarra), 03/11/1899.

17. En carta de 19 d'abril de 1886, la Congregació presentava a l'Administració un pla missional inspirat en els nous principis. Vid. Cristóbal Fernández, *Misiones y misioneros en la Guinea Española: Historia documentada de sus primeros azarosos días (1883-1912)*, Madrid, Cocolsa, 1962.

ment, tornant a la tradició jesuítica, inspirats teòricament en les reduccions paraguaianes de l'època moderna. És així que van néixer els pobles de María Cristina de Batete i Corisco (1893), San José de Banapá (1894), San Joaquín (Concepción, 1895), Santa Teresa de Banapá (1901), San José de Musola (1903)... amb el precedent del barri de treballadors africans de Punta Cristina (Santa Isabel, 1889), de referència igualment jesuítica. Mentrestant, el poder civil creava nous enclavaments —pensats encara per a colons europeus— a Basilé i Musola, que donarien lloc a noves fundacions missioneres.

En acabar el segle, els claretians disposaven de 10 cases en diversos punts del territori, amb una seixantena de missioners i més de 400 alumnes¹⁸. Continuarien creixent. El seu «èxit» no es va fonamentar solament en la innovació organitzativa que van encapçalar. Sinó en el fet que el nou model concentrava els esforços en l'aculturació dels pobles africans; i en el fet que no ho van provar de fer a nivell general¹⁹, sinó que es van circumscriure en el sector d'edat més delicat en les cultures tradicionals africanes: el jovent. El règim d'internat permetia als joves escapar-se d'un control familiar excessiu i afegir-se a un sistema productiu de guanys immediats; i, al claretians, de «preservar» els seus alumnes del retorn als costums «salvatges». L'estratègia va provocar tota mena de tensions amb les poblacions africanes, i encara més quan l'activitat missionera es va estendre a les noies.

El «rescat de noies africanes»: un episodi paradoxal de la colonització de Guinea

La tasca dels missioners claretians (1883-1968), doncs, contrasta amb experiències evangelitzadores anteriors. Els internats van ser-ne el recurs fonamental, des de ben poc després de la seva arribada a l'illa de Fernando Poo²⁰. Trobar alumnes per omplir-los era una tasca que pertocava a tots els missioners²¹.

18. També havien incrementat el nombre de catòlics de 271 a 3.200, i beneït matrimonis canònics. Vid. Ermengol Coll, *Segunda Memoria de las Misiones de Fernando Poo y sus dependencias*, Madrid, Imprenta Ibérica, 1911.

19. «El ubi, cuando ha llegado a la mayor de edad, y sobre todo si ha tomado estado, ofrece pocas esperanzas de conversión. Sólo per un milagro de la divina gracia puede conseguirse». Ciríaco Ramírez, *Estado religioso y moral de los habitantes de la isla de Fernando Poo*, 1884. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 6.

20. «Le ruego con igual ardor que, sin temores, respetos o pusilanimidad, reúnan, vistan, alimenten y admitan en nuestras Casas y escuelas todos los niños posibles». Circular del P. Xifré al P. Ramírez i als altres missioners del golf de Guinea, a *Boletín Religioso de la Congregación de Misioneros Hijos del Inmaculado Corazón de María*, volum II, 1886.

21. «Nuestros trabajadores, una vez desocupados de sus faenas, en poco tiempo labraron la tableta suficiente para levantar un colegio con todas las dependencias, a fin de que los niños que pretendiesen frecuentar la escuela quedasen en calidad de colegiales internos, y de esta manera podríamos infiltrarles las ideas de religión, librándolos al mismo de los escándalos que a veces reciben entre sus mismos deudos». Crònica del P. Manuel Mallén, s/d, sobre la fundació de la Missió de Concepción (1888). Citat per Cristóbal Fernández a *Misiones y Misioneros en la Guinea Española: Historia documentada de sus primeros azarosos días (1883-1912)*, Madrid, Ceuksa, 1962.

L'Administració s'encarregava, en principi, de liquidar-ne les despeses. El compromís de vestir, alimentar i educar una quantitat d'alumnes que no deixaria de créixer, n'augmentava el cost d'una manera considerable. Més enllà de la subvenció possible, els claretians —igual que tots els ordes religiosos— podien comptar amb les aportacions dels benefactors, cristians que volien orientar part de la seva almoïna a través de l'ajuda a la Missió. Hereus d'una tradició editora fundacional, els missioners de Guinea van utilitzar el quinzenal «El Iris de Paz»²² com a instrument de relació entre les pròpies necessitats i el públic catòlic. Aquí és on cal inscriure la seva campanya de «redempció» de noies africanes, portada a terme des del 1891.

En aquesta data, els claretians tenien 8 cases en els territoris de Guinea: 4 a Fernando Poo (Santa Isabel, Banapà, Batete i Concepción) i 4 més en d'altres indrets (Annobon, Corisco, Elobei i Cabo de San Juan). Totes aquestes Missions comprenien, entre d'altres elements, un internat masculí, amb un total de 303 alumnes²³. L'estratègia de captació no solia variar gaire²⁴; ni tampoc l'objectiu de l'educació que els interns hi rebien: hom n'esperava la conversió.

A les societats tradicionals de l'Àfrica central, la família és el nucli efectiu de totes les coses: és la seu del culte als avantpassats; l'eix de l'organització social, política i laboral; el focus de control on el poder de decisió és en mans dels vells, que disposen també de l'autoritat per decidir respecte del treball, dels matrimonis, de les aliances, del repartiment dels excedents... Una mena d'organització on el jove, que aporta treball, energia, esforç, ha de compartir-ne els fruits i acceptar els privilegis i les decisions dels més grans.

En aquesta situació, els internats dels claretians podien actuar com a refugi: un lloc on poder esquivar el control familiar —si resultava excessiu—, i gaudir, per a aquesta rebel·lió personal, de la protecció del poder europeu²⁵. Els missioners demanaven, a canvi, una conversió que no s'aturava en l'acte del bateig. L'abandonament dels cultes ancestrals, que radicaven en la família, havia d'anar acompanyat de la renúncia a tota l'organització familiar.

22. Setmanari des de 1906.

23. També hi havia 130 alumnes externs. Ermengol Coll (Prefecte Apostòlic de Fernando Poo, 1890–1918), *Segunda Memoria de las Misiones de Fernando Poo y sus dependencias*, 2a ed. rev. pel P. Eusebio Sacristán, Madrid, Imprenta Ibérica, 1911.

24. «Poco a poco crecía el número de los colegiales; porque, viendo los amiguitos el buen trato que recibían de los Padres, les entraban ganas de hacerse internos y recibir la instrucción que veían ellos tenían. Y, aunque los hubis viejos les aterrizaraban en que nos los habíamos de comer o enviarlos por esclavos a España, ellos creían más a lo que veían por sus ojos, que era lo contrario de lo que les decían. Contribuía algo al aumento Ullen, quien, porque recibía más regalos de la Misión que otros, quería el P. Pinoso que contribuyera más que los otros a su desarrollo. Así, sucedía a veces que, durante algunas temporadas, se le mostraba el Padre serio y ceñudo, a fin de que le trajese algún niño a la Misión; pues bastaba que nuestro hombre se hubiera pasivamente, para que algunos escaparan del bosque a la Misión». Ermengol Coll, *Misión de María Cristina* (Batete), ed. de Jacint Creus, San Vicente de la Barquera, CEIBA, 1995.

25. «Según ellos mismos lo dicen, estando aquí, cerca de sus pueblos, sus padres no los dejan venir a la escuela; y estando lejos se pueden escapar, que es la única manera con que se han formado los colegios de San Carlos [Batete] y de Concepción». Carta del P. Alfredo Bolados al Superior General P. Climent Serrat, de 21 d'agost de 1900. AG CMF, Secció F, Sèrie P, Capça 6, Carpeta 3.

Fotografia de les tres primeres noies «rescatades»: Julia, de Corisco, Juana, d'Elobei (150' - ptes.), i Filomena Mapula, de Corisco (750' - ptes.), totes tres benga. «El Iris de Paz», volum de 1893, p. 153.

Per exemple, l'alumne dels claretians era iniciat en el conreu del cacau, amb un sistema d'accés a la propietat i a l'ús de la terra, de producció i de comercialització —l'europeu— que li permetia uns guanys immediats que no havia de rendir als parents. Igualment, accedia a una manera de viure on els avantatges dependrien de les autoritats civils i eclesiàstiques de la colònia: per obtenir terres i llavors; per instal·lar-se en els pobles o a la ciutat; per ser acceptat a les finques dels colons; per vendre la seva feina o els seus productes... Una manera de viure i

d'organitzar-se oposada a la família tradicional, que va provocar tensions contínues amb la gent gran de tots els indrets²⁶.

La prova definitiva era, precisament, l'adhesió a la nova forma d'organització familiar, nuclear i monògama. La poligàmia figurava la barrera que separava els homes «salvatges» dels «civilitzats»²⁷; i els internats, els llocs on es portava a terme la «transformació» dels nois en homes «nous».

A la mateixa època, en tot el territori hi havia solament dos internats femenins (a Santa Isabel i a Corisco), dirigits per les monges concepcionistes, amb un total de 48 alumnes²⁸. Els plans missionals preveïen el casament de nois i noies educats respectivament a les escoles dels missioners i de les missioneres, per tal de formar famílies cristianes, monògames i integrades en el sistema de producció de la colònia; i també pobles cristians sota l'empара de les Missions.

Si la captació de nois solia provocar tensions, aconseguir noies per als internats era encara més difícil²⁹; i fins i tot havia provocat reaccions armades per part de la població³⁰. Resumint-ho: si l'internat podia ser, per a un noi, refugi enfront de l'autoritat dels grans, per a les noies hi havia un entrebanc afegit: el fet que podien estar casades o promeses mitjançant el pagament de la dot. Tant en un cas (dones de polígams) com en l'altre (promeses amb polígams —o futurs polígams— mitjançant un pagament), els missioners rebutjaven la validesa de les institucions tradicionals; es negaven a «tornar» qualsevol noia que s'hagués refugiat a la Missió; la instal·laven al col·legi de Santa Isabel, sota la protecció militar espa-

26. «Llevaban muy mal los bubis el aumento del colegio, no precisamente porque fueran sus hijos los que iban a él, pues es ley entre ellos que el niño (no la niña) queda emancipado luego que llega al uso de razón; sino porque los había muy aferrados a sus tradiciones, y veían a los niños aprender cosas distintas y seguir un modo de vivir muy diferente del suyo». P. Ermengol Coll, *Misión de María Cristina*, op. cit.

També cal tenir present que determinats aspectes de la vida i de l'actuació dels missioners (homes que viuen isolats, vestits d'una manera especial, sense pares, dones ni fills, però que s'interessen pels infants i els volen aplegar, etc.) han estat associats, a moltes societats tradicionals africanes, a una representació de les pràctiques de bruixeria. Vid. per exemple: Françoise Raison-Jourde, «L'utilisations des images dans la catéchèse catholique du XIXe siècle à Madagascar»; dins *Annales de Bretagne et des pays de l'ouest*, tom 98, any 91, número 2.

27. «A medida que iban los pobrecitos pamues conociendo las verdades de nuestra santa Religión, concebían grandes deseos de entrar en el seno de la Iglesia Católica mediante las aguas bautismales; pero los misioneros prolongaban, de propósito, la catequesis, para probar si serían constantes en abominar sus prácticas gentilicias, mayormente la poligamia, que para ellos había de ser el paso más trascendental». Escrit del P. Ermengol Coll, sense referència, citat per Cristóbal Fernández a *Misiones y Misioneros...*, op. cit.

28. També hi havia 85 alumnes externes. Ermengol Coll, *Segunda Memoria...*, op. cit.

29. «El paso era difícil, pues los bubis, [que] ya habían visto con malos ojos que sus hijos (a pesar de que, según sus costumbres, quedan emancipados a los 7 años) se viniesen a la Misión, mucho menos habían de consentir que viniesen a ella sus hijas. Pretender la mano de éstas para los niños de la Misión por unas cuantas cabezas de antilope y algunas botellas de tupé (vino de palma), según costumbre entre ellos, era pedir peras al olmo y exponer a los muchachos a que fueran envenenados. Estaban contra esto muy prevenidos los bubis, y esta prevención era una barrera muy difícil de suprimir». Ermengol Coll, *Misión de María Cristina*, op. cit.

30. Al mateix Batete, el desembre de 1892, la fugida a la Missió d'una de les dones d'un notable del poble va acabar-se amb diversos atacs armats que produïren alguns morts. Carta del P. Antoni Aymemí al P. Eusebio Sacristán, de 31 d'octubre de 1910. AG CMF, Secció G, Sèrie A, Capsa 12, Carpeta 16.

nyola; i, si podien, la casaven «canònicament» amb algun dels seus alumnes masculins. Una situació conflictiva sense sortida aparent.

En aquest context, la campanya de «rescat de noies africanes» tenia la seva lògica. Responia, d'una banda, a les pretensions dels missioners d'incidir contra la poligàmia i la família tradicional, i de formar homes «nous» en tots els sentits; i al desig governamental de rebaixar les tensions sense renunciar a la tasca penetrant dels claretians. En definitiva: l'Administració admetia l'eficàcia de l'actuació missionera i es comprometia a protegir les noies «rescatades», amb una sèrie de condicions³¹:

- que calia indemnitzar els marits o els pares afectats.
- que aquestes indemnitzacions no les pagaria l'Administració.
- que calia concentrar totes aquestes noies en un sol col·legi femení.

La campanya de «El Iris de Paz», que es va desenvolupar amb especial intensitat a la dècada 1891-1900, tenia com a objectiu aconseguir «benefactors» que «paguessin» el «rescat» de noies que, des del punt de vista de les societats tradicionals, estaven unides a sengles homes, polígams i/o infidels, per vincles filials o matrimonials.

El punt de partida —propi de tota la literatura missionera de l'època— consistia a presentar casos exemplars amb una intenció edificant: noies sotmeses a uns costums caracteritzats com a barroers i indignes, «comprades» contra la seva voluntat, sotmeses a una servitud repugnant, que fugien obstinadament d'aquesta situació i cercaven aixopluc a la Missió; amb el resultat de la conversió de la noia i el seu casament amb un noi catòlic —per tal de formar una família «normal»— després de passar —ella i la Missió— per determinades situacions de perill.

La campanya incloïa llistes periòdiques de benefactors i de noies «rescatades». A vegades, es feia una descripció de les circumstàncies detectades i del tipus de «transacció» acordat. Aquest és el primer cas reportat per l'«Iris»:

«Siendo aún muy niña, fue bautizada en Corisco por los Padres Jesuítas, a instancia, sin duda, de la madre; mas, como el padre no era cristiano, dispuso de su hija, como de las demás, entregándola a uno de los primeros protestantes de la isla, que actualmente tiene unas catorce mujeres. Lo que ha sufrido la pobre y las lágrimas que ha derramado, sólo Dios lo sabe. (...) Entramos luego en tratos con él para su redención, y le preguntamos cuánto había dado por ella. Al día siguiente se presenta con un cuaderno en que tenía escrita una larga lista de tuparrabos, escopetas, botellas, platos, hierros y otros géneros, que ascendían, según el precio a que aquí se compran, al valor de unos 150 duros. Asegurónos la muchacha y algunos otros indígenas fidedignos que no era tan subido el precio que habían dado a su padre, pues nunca se da tanto aquí por mujer alguna. Pero no lo podían probar, y hénos aquí con otra dificultad. Propusimos darle 300 pesetas en plata y pagárselas sobre la marcha,

31. R.O. del Ministeri d'Ultramar de 9 d'abril de 1892, publicada a «El Iris de Paz», volum de 1892, ps. 154-155.

confiando que, viéndolas al ojo, se conformaría; mas no quiso, alegando que era costumbre entre bengas devolver en especie lo mismo que se había dado. Al fin determinamos entregarle lo que pidió, confiando que podremos redimir algunas otras por menos precio»³².

Es tractava, en definitiva, de retornar al marit de cada noia «rescatada» els gèneres que havia lliurat com a dot de la filla; tràmit bàsic, segons els costums del país, per a un divorci. Els mateixos claretians van establir —de cara als benefactors— un preu de referència de 150' ptes. per rescat. Una quantitat que, per exemple, els permetia de comprar:

«cuarenta barras de hierro de un metro cada una (dinero panue), cuatro escopetas, treinta machetes, diez paños de cinco metros uno, tres pesos en rom, un peso de tabaco, tres chaquetas y diez ollas de hierro»³³.

L'operació es tancava amb la signatura d'un contracte entre la Missió i el pare o marit afectat. A partir d'aleshores, l'itinerari de la noia en qüestió era sempre el mateix:

col·legi de monges → bateig → matrimoni catòlic

«Hoy tenemos la satisfacción de presentar un nuevo catálogo de niñas, neófitas las unas y otras catecúmenas, todas las cuales, por especial providencia de Dios, y no sin vencer antes muchas y muy serias dificultades, son convenientemente instruídas por la Misión, y algunas han abrazado ya el estado matrimonial, uniéndose en vínculo santo con muchachos educados también en los Colegios de la Misión, y disfrutando así las prerrogativas que nuestra Religión santa concede a la mujer católica»³⁴.

Les llistes de l'«Iris», desiguals pel que fa a la informació de cada noia, no solien estalviar el nom i la condició del nou marit catòlic; i mai no es descuidaven d'«adscriure» el rescat a un benefactor concret. Aquest benefactor, meitat padrí i meitat alliberador, tenia els drets de saber quina noia havia estat rescatada amb els seus diners i de rebre còpia del «contracte» de la redempció assolida. Ocasionalment, també es publicaven fotografies de les noies.

Els claretians confessaven 90 peticions de redempció per part de noies decidides a ingressar en els internats, solament fins a les acaballes de 1893. Se'n van atendre 25³⁵, cosa que dona idea de la resistència que provocava la seva actuació³⁶.

32. Es refereix a Filomena Mapula, bengal de Corisco. El tracte va ser establert pel P. Eudald Orriols. «El Iris de Paz», volum de 1892, ps. 360-362; transcrit també a *Las Misiones Católicas*, volum de 1892, ps. 28-30. Un any més tard, un missioner anònim de Corisco afirmava: «De los cristianos convertidos por los jesuitas cuando estuvieron en esta isla, si exceptuamos la Filomena, de la cual se hace mención en el "Iris de Paz", no ha quedado ni siquiera uno por muestra que viva como cristiano». Carta al P. José Mata, de 30 d'agost de 1893. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 16, Carpeta 1.

33. Rescat pagat per la «redempció» de Patra Grima Angomana, fang procedent d'Evor. «El Iris de Paz», volum de 1898, ps. 197-199.

34. Entrada a una llista de 7 noies «rescatades». «El Iris de Paz», volum de 1893, ps. 119-120.

35. El nombre d'alumnes internes dels col·legis femenins, doncs, s'incrementava en un 50%, solament per aquest concepte, respecte de l'inici del període.

36. Actuació que, per una banda, provocava un encariment progressiu dels «rescats»; i, per una altra, resultava insuficient: «Tenemos también el extraordinario inconveniente de no poder fácilmente encontrar

En el conjunt del període, el nombre de noies «rescatades» aparegudes a l'«Iris» va ser de 66.

Potser per la resistència provocada, per l'augment dels preus, o per la bona acceptació de la iniciativa en ambients catòlics metropolitans, els claretians confessaven repetidament les seves dificultats per col·locar els diners rebuts. I van ampliar progressivament els objectius d'una campanya que abastaria també el rescat de nois; i el pagament de dots per als propis alumnes; i de dots pròpies:

«También esta infortunada joven fue arrebatada de la compañía de su esposo, no por el delito de venirse a Fernando Poo, como alegó la familia, sino por la desmedida ambición de intereses, queriendo estrujar en lo posible al joven Juan Ugua, con quien ya estaba casada canónicamente; y, como no tuviera esperanza de recuperarla en adelante, hubo de intervenir el Padre, dando lo que pidieron».

(...)

«Acababa el Rdo. Padre Bolados de dar a la familia de la niña, que sólo contaba siete años, la cantidad suficiente para que en adelante renunciase en sobre ella todo derecho, con el propósito de que no le pusiesen ningún impedimento para casarse al llegar a la edad núbil»³⁷.

Finalment, van decidir de demanar als benefactors que no destinessin els seus diners a accions concretes —com ara la campanya de rescat de noies— sinó que els lliuressin d'una manera discrecional, deixant en mans dels missioners la capacitat de decidir-ne el destí. La campanya s'esllanguiria en tombar el segle, un cop van consolidar-se els «pobles cristians» regentats per la Missió, amb algunes breus reparacions.

L'episodi demostra l'interès dels missioners claretians en donar a la seva tasca una orientació determinada: la formació de nois i noies en els internats els permetia de controlar qualsevol interferència per part de l'organització familiar africana; mentre que els matrimonis cristians impediien el retorn «al bosc», és a dir a les velles creences, i asseguraven l'«èxit» de la Missió, el seu futur i la seva preeminència.

Només que tot plegat resulta paradoxal: si els missioners es queixaven que els «indígenes» encaminaven les seves noies des de molts joves, les pàgines de l'«Iris» ens forneixen exemples de noies de 12 anys, per exemple³⁸, ja promeses amb nois dels internats; i una limitació evident —nois cristians, alumnes o antics alumnes dels internats— en les possibilitats d'elecció.

La paradoxa ho és més a nivell general: als ulls dels africans, els missioners —que practicaven un celibat prou difícil de comprendre en aquelles societats—

---

compañera algunos jóvenes ya casaderos, en circunstancias en que desean vivamente ser buenos y estar al lado de la Misión». Carta del P. Josep Sutrias al P. Climent Serrat, Cabo de San Juan, 11 d'octubre de 1895. AG CMF, Secció F, Sèrie N, Capsa 8, Carpeta 8.

37. Es tracta d'una Dolores Josefa Antonia i d'una Marijina. «El Iris de Paz», volum de 1899, pgs. 19–21.

38. *Ibidem*, p. 21.

no feien altra cosa que allò que blasmaven: pagar els «drets» de les noies al seu pare o al seu marit, i fer-les anar a viure a casa seva.

Però és que els missioners, i els benefactors, no compraven noies. Compraven ànimes:

«¡La compra de almas! He aquí el destino sublime de vuestras caritativas limosnas. Desde que se inició en estas columnas la suscripción para el «rescate de niñas africanas», muchos han sido los corazones bondadosos que han sabido sentir la situación de aquellos seres desgraciados que gimen bajo la opresión y tiranía de bestiales polígamos, ante cuya avaricia se estrella el celo del pobre misionero. Y, gracias a sus limosnas, han conquistado ya su ansiada libertad multitud de niñas, que antes eran viles esclavas y hoy libres, y madres cristianas de hijos también cristianos, bendiciendo unos y otras a Jesucristo y a la mano generosa a quien se reconocen deudores de tanto bien»³⁹.